

Frode Ulvund:

Nasjonens antiborgere: Forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814–1964

Oslo: Cappelen Damm Akademisk 2017

Dag Thorkildsen

Gjennom en rekke år har det både nasjonalt og internasjonalt kommet et utall bøker om nasjonsbygging, særlig i det 19. århundre. For det var i løpet av det lange 1800-tallet at mange av de moderne, vestlige nasjoner ble til nasjonalstater. I norsk sammenheng har man vært særlig opptatt av 1814, demokratiseringen, Grunnloven og den komplekse historiske prosessen som skapte det moderne Norge. Derfor er det av stor interesse at Frode Ulvund, som er professor i historie ved Universitetet i Bergen, trekker fram de nesten glemte skyggesidene ved nasjonsbyggingen. Hva med de religiøse minoriteter som falt utenfor, og som ble oppfattet og fremstilt som farlige for samfunnet og nasjonen, hva med dem han kaller nasjonens antiborgere? I boken er det tale om jøder, mormoner, jesuitter og langt på vei også katolikker mer generelt.

I de innledende kapitlene gir forfatteren som historiker en innføring i problemene knyttet til begrepene «religionsfrihet» og «toleranse». De har ofte blitt brukt på en måte som har skapt myter som ikke er forankret i de historiske realiteter. Ulvund øser her av sin store historiske oversikt og konkluderer med at religionsfrihet var nærmest en abstraksjon og oftest underforstått avgrenset til visse religionssamfunn. Toleranse var mer utbredt, men like fullt et uttrykk for motvilje og avsky (s. 35).

Deretter går forfatteren over til å behandle frykten for og ofte anklagen om at minoritetene skaper en stat i staten. Den grunnleggende årsak var at disse ble mistenkt for å ha sin ytterste lojalitet knyttet til instanser utenfor staten og nasjonen, eller de ble anklaget for å være moralsk forkvaklete. De ble framstilt som representanter for kosmopolitiske og fremmede makter, og dermed noe unasjonalt (s. 18). Men da kan man tilføye at det gjaldt jo også kristendommen, som stammer fra Midtøsten.

Fremstillingen av frykten for stater i staten utgjør noe av det mest interessante i boken. Her avmytologiseres John Locke og Ludvig Holberg som forkjempere for religionsfrihet.

Her viser forfatteren hvordan «stat i staten» ble et antirepublikansk og også antiføydalt slagord. For det ble også brukt mot jesuittene, frimurerne og jødene, som av Fichte ble forbundet med aristokratiet. Dermed er man kommet til Norge, Eidsvoll 1814 og Grunnloven med sine forbudsledd. Her skal bl.a. den ledende politikeren, professor Georg Sverdrup, ha anklaget jødene for alltid å forbli en stat i staten. Men liknende antijødiske forestillinger var svært utbredt i de europeiske land. Jødene ble ansett som uskikket til å være borgere.

Etter 1814 var det i første omgang særlig kvekerne som utfordret den norske religionspolitikken. De var ikke mange, men det var tale om norske sjøfolk som hadde sittet i engelsk fangenskap under Napoleonskrigene. Hvor hard denne religionspolitikken ble opplevd, kom til uttrykk med emigrantskipet «Restauration», som la ut fra Stavanger i 1825. Halvparten av emigrantene var kvekere, resten var haugianere.

Den neste gruppen som forfatteren vier ganske stor plass til, er mormonene. De første misjonærene kom til Norge tidlig i 1850-årene. De ble straks oppfattet som en samfunnsfare. Bakgrunnen med sterke antimormonske konflikter i USA ble fort kjent i Norge, og det var særlig polygamiet som ble ansett som skadelig for samfunnet. Ulvund stiller spørsmålet om mormonene er kristne, siden de har åpenbaringer i tillegg til Bibelen, først og fremst Mormons bok. Noe klart svar gis ikke i denne sammenheng. Men professor Einar Molland løste spørsmålet i sin konfesjonskunnskap ved å omtale dem som et religions-samfunn med kristent innslag. I 1850-årene ble de overraskende nok knyttet både til islam og kommunisme fordi mormonismen ble forbundet med teokrati. I *For Fattig og Riig* ble Joseph Smith i 1852 sammenliknet med Muhammed (s. 138). Den senere så kjente politikeren Carl Joachim Hambro beskrev så sent som i 1911 mormonene som det farligste politisk-religiøse samfunnet i verden. Mormonenes misjonsvirksomhet ble tolket som forsøk på hvit slavehandel med unge kvinner. Også i Norge ble det stiftet en «Nationalkomité til Bekæmpelse af den hvide Slavehandel», og det ble gjort forsøk på å stanse mormonenes virksomhet gjennom egne lover. Mormonene ble gjerne sammenliknet med jesuittene og deres påståtte (u)moral.

Forbudet mot jesuitters adgang til riket var til slutt det siste som var igjen av grunnlovsfedrenes frykt for antiborgere som kunne skape en stat i staten. I 1920-årene ble det drøftet å fjerne forbudet. Men forslaget møtte sterk motstand både i offentligheten og politisk. Særlig oppsikt vakte Marta Steinsvik, som var student ved Menighetsfakultet, en ivrig antisemitt (hun ville ha jødeforbudet gjeninnført) og en sterk forkjemper for nynorsk. Hun reiste rundt og holdt antikatolske foredrag og utga i 1928 den beryktete boken *St. Peters himmelnøkler*, hvor hun bl.a. angrep den katolske kirkes morallære. Det var først i forbindelse med Norges tilslutning til Den europeiske menneskerettighetskonvensjon at jesuittforbudet ble opphevet av Stortinget i 1956.

I den forbindelse har ikke Ulvund fått med seg at professor Einar Molland, etter forespørsel fra stortingspolitikeren Arthur Sundt, historisk hadde utredet de sterke konspiratoriske anklager mot jesuittene som Carl Joachim Hambro hadde fremført i debatten. Mollands konklusjon var at disse ikke var holdbare. Det fikk Hambro til å miste besinnelsen og skjelle ut Molland i Stortinget (jf. Øyvind Nordervals foredrag i Katolsk Akademi, 8. mai 2010).

Ulvunds fremstilling av nasjonens antiborgere er av stor interesse og et viktig bidrag til å belyse hvordan norsk nasjonsbygging også hadde sine mørke sider. De rammet i stor grad

minoritetene, ikke minst de religiøse og de etniske. Det maner til ettertanke i vår tid, hvor religion og nasjonalisme har fått ny aktualitet, mens det fler-religiøse samfunn har blitt den gitte kontekst. Av kritiske bemerkninger til den foreliggende fremstilling kan nevnes at selv om lovene som ble brukt mot antiborgere, gjennom århundrer truet med drakoniske straffer, var praksis gjerne landsforvisning. Det skjedde f.eks. med jesuitten Kloster-Lasse da han ble avslørt, og det skjedde med sønnene til prosten i Tønsberg i 1613.

Av mindre betydning bør det også nevnes at *Luthersk Kirketidende* var knyttet til Indremisjonsselskapet (ikke «-forbundet», s. 196), at *Norsk Kirkeblad* ikke ble oppfattet som konservativt, men liberalt (s. 197), og at professor Kolsrud til fornavn het Oluf (ikke Olaf, fotnote 572). Videre kan det stilles spørsmål ved om den svenske konventikkelplakaten ble opphevet i 1858, eller om den bare ble revidert, dvs. man fikk mildere straff. Den danske biskopen Ove Valdemar Ammundsen pleier ikke å omtales som Ove Ammundsen, men som Valdemar Ammundsen (s. 201).